

До спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06
в Державному закладі «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26

ВІДГУК

офіційного опонента доктора політичних наук, доцента Хоми Наталії Михайлівни на дисертацію **Григор'єва Олександра Віталійовича** на тему *«Неліберальна демократія в системі дефектних демократій: форми прояву в сучасному політичному процесі посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи»*, подану на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Актуальність теми. У 2008 році, незадовго до початку глобальної фінансової кризи, Світовий банк опублікував широко озвучену доповідь, у якій відзначалось: ера демократичного переходу в країнах Центральної та частково Східної Європи закінчилася, бо усі країни, що вступили до ЄС у 2004 та 2007 рр. уже функціонують як ліберальні демократії. Тоді було оптимістично та передчасно констатовано, що в регіоні створено стабільні інституції, котрі гарантують демократію. Але з позицій сьогодення ці твердження піддані критичним оцінкам. Навіть ставиться питання про те, чи не була прихильність окремих країн до ліберальної демократії вимушеною та тимчасовою задля приєднання до ЄС, адже завершивши євроінтеграційний процес окремі країни почали нехтувати базовими принципами ліберальної демократії.

Упродовж останнього десятиліття в посттоталітарних країнах Центральної та Східної Європи на зміну ще не зміцнілій ліберальній демократії приходить демократія неліберального типу. Політичний процес в Угорщині, Польщі, почасти – у Словаччині, Чехії, Хорватії, Румунії, Болгарії та ін. країнах, демонструє загрозливі в контексті цінностей правової, демократичної держави

тенденції. Наявність демократії електоральної не стала гарантією демократії ліберальної. Альтернативних виборів, запровадження низки прав і свобод недостатньо для відповідності режиму певної країни стандартам саме ліберальної демократії. Такі тривожні тенденції актуалізують вивчення політичного процесу країн Центрально-Східної Європи крізь призму неліберальної трансформації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження О. В. Григор'єва заповнює прогалину в вивченні деконсолідації ліберальної демократії у «молодих демократіях» Центрально-Східної Європи, які в ході євроінтеграції демонстрували добрі показники впровадження цінностей ліберальної демократії, але значною мірою згорнули їх останніми роками.

Висловлені положення та рекомендації відзначаються **достовірністю**. Детальне ознайомлення з текстом дисертації, авторефератом і публікаціями О. В. Григор'єва дає підстави стверджувати, що підхід дисертанта до аналізу предмета дослідження відзначається фундаментальністю та ґрунтовністю. Дисертація має логічну структуру, яка дозволила розкрити поставлені науково-дослідні завдання та досягти поставленої мети.

Наукова новизна результатів дослідження. Наукова новизна полягає в тому, що дана дисертація є першою в вітчизняній політичній науці порівняльно-політологічною концептуалізацією неліберальної демократії на прикладі групи країн Центрально-Східної Європи, які є членами ЄС. Науковим здобутком О. В. Григор'єва є визначення на прикладі кейсів семи країн Центрально-Східної Європи системи ознак неліберальної демократії, формулювання наукового розуміння ролі євроінтеграційного чинника для розвитку цінностей ліберальної демократії та пояснення причин відходу від її здобутків інтегрованих до ЄС «молодих демократій» Центрально-Східної Європи. Дисертант запропонував авторське розуміння консервативної християнської демократії на прикладі

угорської моделі неліберальної демократії. О. В. Григор'єв проаналізував зміни політичної траєкторії Польщі та з'ясував відмінності польської та угорської моделей неліберальної демократії. Вперше у вітчизняній політичній науці дисертант з'ясував параметри неліберального повороту Чехії, вказавши на особливості політичного режиму цієї країни співвідносно інших країн Вишеградської групи. Наукову цінність становить авторське розуміння дефектів демократії Словаччини, яка є яскравим прикладом боротьби між демократією та авторитаризмом на теренах посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи. Особлива увага приділена вивченню демократичної деконсолідації Румунії, в якій останніми роками пройшли найпотужніші протести в Європі, а влада навіть вдалася до силового розгону мирних заходів протесту. Крихкість ліберальної демократії в нових державах-учасницях ЄС охарактеризована дисертантом на прикладі Болгарії. Чинники регресу в впровадженні цінностей ліберальної демократії визначені О. В. Григор'євим на прикладі Хорватії.

Повнота викладу результатів досліджень в опублікованих працях. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження викладено в 11 наукових публікаціях. Опубліковані наукові праці та автореферат достатньо повно відбивають результати проведених наукових досліджень. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Тема і зміст дисертації є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Практичне значення результатів дослідження. Практичне значення дисертації найперше вбачається у формуванні наукових уявлень про дефекти демократії, неліберальну демократію як субтип дефектної демократії. Відзначимо, що положення та висновки дисертації О. В. Григор'єва можуть використовуватися у навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників, посібників із політології, основ демократії та ін. дисциплін.

Наукові положення, висновки та рекомендації дисертації мають достатнє теоретичне, методологічне й емпіричне обґрунтування. Це обумовлене великою кількістю проаналізованих дисертантом наукових праць (381 джерело, більшість із яких іноземними мовами), апробацією результатів дослідження на науково-практичних конференціях, а також використанням сучасних загальнонаукових і конкретно-наукових методів дослідження.

Зауважимо, що предмет дослідження зумовлює низку **дискусійних положень**. Відтак є потреба подальшого обговорення. До таких положень віднесемо наступні.

По-перше, перебіг політичних процесів засвідчує, що більшість перехідних суспільств у різних регіонах планети переймаючи деякі зовнішні атрибути демократії (такі як вибори, багатопартійність тощо), надалі уникають реалізації на практиці таких важливих її принципів як верховенство права, поділ влади тощо. Відтак потребує аналізу комплекс причин відставання більшості країн Центрально-Східної Європи в розбудові справді консолідованої демократії.

По-друге, автор слушно відзначає, що криза нинішніх європейських демократій настає не стільки через революції або перевороти, а через повільне «нездужання» принципів демократії. Відтак констатовано, що це призводить до ослаблення найважливіших демократичних інститутів і збільшення зони ерозії демократичних принципів. Потребує уточнення: які саме демократичні інститути найперше ослаблюються під тиском неліберально-демократичних ініціатив. І, відповідно, які з інститутів є максимально стійкими до таких впливів.

По-третє, потребує уточнення суб'єктний склад ініціатив, спрямованих проти ліберальної демократії. Хто з акторів є найбільш умотивований просувати суперечливі ініціативи, які неузгоджені з ціннісним політико-правовим виміром Європейського Союзу?

По-четверте, доцільний аналіз політичної риторики тих державних і політичних діячів, які просувають неліберальні наративи в країнах Центрально-Східної Європи. Потреба такого аналізу випливає з того, що в умовах курсу на неліберальну демократію псевдodemократична влада прагне всяк підкреслювати свій ніби-то демократичний характер. Вона робить це завдяки сильній декларативній риторичній прихильності до демократії, яка не узгоджена з практичними рішеннями та діями.

По-п'яте, доцільно конкретизувати, завдяки яким саме механізмам (переважно ініційованим владою) громадянське суспільство в умовах деконсолідації демократії видозмінює свою структуру. Мова про появу сегмента псевдогромадянського суспільства, яке підтримує ті інститути, які просувають ідеї неліберальної демократії.

Наведені міркування не впливають на високу оцінку дисертації О. В. Григор'єва, не знижують її наукової та практичної цінності. Висловлені побажання є дискусійними та спрямовані на підвищення якісного рівня наукового дослідження.

Тема дисертації є актуальною, її структура є добре продуманою, а матеріал викладений логічно та послідовно. Отримані в роботі наукові результати в сукупності розв'язують важливу наукову проблему, що виявляється в теоретико-методологічному обґрунтуванні сутнісних характеристик, форми прояву неформальних деструктивних (підривних) інститутів політики та механізми протидії їм. Робота виконана на належному теоретико-методологічному рівні, є цілісною та завершеною. Дисертаційне дослідження О. В. Григор'єва відповідає паспорту спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси (політичні науки).

Представлена до захисту дисертація О. В. Григор'єва «Неліберальна демократія в системі дефектних демократій: форми прояву в сучасному політичному процесі посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи» є

самостійним і оригінальним науковим дослідженням, яке містить раніше не захищені наукові положення, отримані автором нові науково обгрунтовані результати в галузі політичних наук.

Дисертація та її автореферат оформлена відповідно до державного стандарту. За структурою та стилем викладу дослідження відповідає вимогам МОН України. Зміст дисертації, поставлені завдання відповідають паспорту спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси і п. 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів і вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. і Наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 р.), які висуваються до кандидатських дисертацій. Відтак, на нашу думку, Григор'єв Олександр Віталійович за умови успішного прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент –

доктор політичних наук,
доцент, доцент кафедри теорії
та історії політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Н. М. Хома

Підпис Хоми Н. М. підтверджую
Вчений секретар

доц. Грабовецька О. С.